

HISTORISK TIDSKRIFT
(Sweden)

130:4 • 2010

Kan ingenting hända?

Om orörlig historia och det absurda i *la longue durée*

Av Peter K. Andersson

The charm of history and its enigmatic lesson consist in the fact that, from age to age, nothing changes and yet everything is completely different. But [...] the differences between then and now are always peripheral. At the center remains a fundamental identity.¹

Aldous Huxley

Den 2 augusti 1914 skriver Franz Kafka i sin dagbok: "Tyskland har förklarar krig mot Ryssland. Simskola på eftermiddagen."²

Det faktum att denna anteckning är författad av det förra seklets kanske störste skribent kan leda oss att tolka orden mera djupgående än om de hade skrivits av vem som helst. En del kanske menar att Kafka är ironisk här, att han medvetet kontrasterar världshändelser med en trivial vardags-händelse för att säga något om det absurda myller av skiftande perspektiv vi lever i. Men en sådan innebörd hade ju funnits i orden oavsett vem som hade skrivit dem, för upplevelsen av denna kontrast är väl något som de flesta av oss har erfarenhet av? Det utspelar sig ett krig på andra sidan jorden, men jag kan bara tänka på att jag har tvåttid imorgon bitti.

Historia är förändring. Historia är vågrörelser som följer på varandra i en aldrig upphörande ström, regeringar följer på regeringar, reformer av samhället genomförs, teknologin avancerar och frambringar små och stora fenomen som på flera plan revolutionerar vår vardag. Slumpen, naturkrafterna eller oanade friktioner i samhällskroppen orsakar katastrofer som får återverkningar på tusentals människoliv. Upplevelsen av ett "före" och ett "efter" skapas. Världen kommer aldrig mera att vara densamma.

Eller?

När vi ser på tiden i stora sjok fördunklas ofta detaljerna och vi lyckas bara urskilja de högsta vågorna. Vi glömmer bort vad det är som verkligen upptar våra tankar när vi befinner oss mitt i tillvaron. I viss mån är detta kanske en bra sak, eftersom det som tenderar att uppta våra tankar är banaliteter. Tvättider, tandläkartider, dagishämtning, lunchboxar, bussre-

1. Aldous Huxley, *The Devils of Loudun* (New York 2009 [1952]) s. 259.

2. Franz Kafka, *Dagböcker 1914–1923* (Lund 2008) s. 77.

sor, dammsugning, träningspass, toalettbesök, inköpslistor, borttappade skjortknappar. Betraktad ur ett vardagsperspektiv liknar tidens gång en serie likartade situationer och i det närmaste formelartade aktioner och reaktioner. Är jargongen på kontoret egentligen så olik jargongen du hade med dina klasskamrater på mellanstadiet?

Sedan Fernand Braudel utvecklade sin terminologi kring historiens olika nivåer har historiker försökt att nyansera den historieskrivning som lägger alltför stor vikt vid *l'histoire événementielle* – händelsernas historia – genom att betona hur majoriteten av befolkningen inte berördes nämnvärt av de politiska och kulturella händelser som var aktuella för eliten. Denna nyansering utvecklades av Emmanuel Le Roy Ladurie, som lanserade begreppet *l'histoire immobile* – ”orörlig historia”. Den orörliga historien var för Annalesskolan och dess arvtagare historien om långsiktig demografisk och ekonomisk varaktighet. Händelser var bara vågor på ytan, eller, med Braudels välformulerade ord: ”Jag minns en natt i närheten av Bahia, när jag var omsluten av ett fyrverkeri av självlysande eldflugor. Deras svaga ljus glödde, sloknade, glimtade till igen, utan att natten genomträngdes av någon verklig upplysning. På samma sätt är det med händelser; bortom deras glöd råder mörkret.”³

Historia består oftast av de händelser som i efterhand anses ha haft en viktig inverkan på utvecklingen, men sådana händelser identifieras sällan som så viktiga när de faktiskt inträffar. Det är från detta perspektiv som vi tenderar att tolka begreppet ”orörlig historia” idag. Den amerikanske historikern Gerard J. DeGroot framhåller i en artikel att kontrasten till händelsernas historia inte bör vara historien om de långvariga strukturerna, som Braudel och hans efterföljare hävdade. Istället kan den utgöras av historien om det vardagliga. Bilder av det förflutna, menar DeGroot, är ofta tillrättalagda eftersom vi ger oproportionerligt utrymme åt avvikande händelser. Historieskrivningen uppmärksammar de distinkta händelserna medan det som framför allt präglar människors upplevelse av en tidsperiod är rutin, händeslöshet och leda. Den dominerande upplevelsen av första världskriget för många soldater var ledan av att spendera lång tid på att vänta på stridigheter. Detta är en viktig anledning till krigets utdragenhet men porträtteras sällan i böckerna och filmerna.⁴

3. Peter Burke, *Annales-skolan: en introduktion* (Göteborg 1992) s. 60.

4. Gerard J. DeGroot, ”When nothing happened’: history, historians and the mundane”, *Journal of Mundane Behavior* 2:1 (2001).

Är vardagen per definition orörlig? Är den bara präglad av rutin, slentrian och vana? Kulturvetaren Ben Highmore lyfter fram dess förmåga att avdramatisera förändring, att inkorporera det nya i sin väv av rutin och på så sätt förvandla de mest revolutionerande innovationerna till inslag i det alldagliga landskapet.⁵ Men vardagligheten är ett gäckande fenomen som är okänt svårt att beskriva kort. Dessutom upplevs den kanske till sin natur också olika av alla som upplever den. "Vardag" är ett modernt begrepp på något som ofta identifieras som ett modernt fenomen.⁶ Begreppet och identifieringen av något som vardag må vara en sentida företeelse, men att anta förekomsten av en vardag eller en vardagsliknande existens i förmoderna tidsperioder bör inte anses vara ett anakronistiskt förhållningssätt. Upprepning, rutiner och vanor är inte specifika inslag i den moderna tillvaron. Däremot kan man argumentera för att en negativ värdering av sådana företeelser är det. Ledan och upplevelsen av att man i vardagen går miste om något eller undviker att uppfylla lovande möjligheter betecknas ofta som symptom på den moderna människans neuroser.

Att med säkerhet avgöra om upplevelsen av leda inför vardagen och rutinen är närvarande i olika tidsepoker låter sig inte göras. Däremot anser jag det värt att diskutera det som är grundläggande för människors livsfareheter och som i förlängningen kan tjäna till att ge ytterligare en dimension åt Braudels tidsnivåer, nämligen det vardagliga perspektivet och vad man skulle kunna kalla upplevelsen av den statiska tillvaron.

Vår uppfattning av tid är relativ. Denna insikt är grundläggande för Braudel, och den borde vara det för varje historiker som har ambitionen att komma nära människorna i en historisk epok. Diskussioner kring tidsbegreppet och tidsupplevelser dyker upp emellanåt bland historiker, men får ofta begränsat utrymme. En av många indelningar av olika former av tidsuppfattningar har gjorts av Robert Berkhofer, som talar om den fysiska tiden – den som mäts och som används för att datera händelser i en kronologi; den subjektiva tiden – individens egen upplevelse av tid; den kulturella tiden – tidsföreställningar i ett visst kulturellt sammanhang; den

5. Ben Highmore, *Everyday life and cultural theory: an introduction* (London 2002) s. 2.

6. Trots att Svenska Akademiens ordbok ännu inte nått fram till ordet "vardag" kan man granska ett ord som "alldaglig" vilket härleds till första halvan av 1800-talet. Oxford English Dictionary spårar rötterna till ordet "everyday" i betydelsen "common" och "mediocre" (till skillnad från att beteckna något dagligen förekommande) till 1700-talets andra hälft, med en högre frekvens under 1800-talets första hälft. Ordet "mundane" har äldre rötter, men började användas i betydelsen "ordinary", "commonplace" eller "dull" omkring 1850.

sociala tiden – den tid som formas av intervallerna mellan återkommande sociala händelser i ett samhälle (t. ex. skördetid, fastetid); och den symboliska tiden – händelser som har en ideologisk innebörd i en viss kultur.⁷ Med undantag av den första betecknar dessa kategorier tidsföreställningar som är relativa och inte kan jämföras med det absoluta tidsbegrepp som Isaac Newton talade om som oberoende av mänsklig upplevelse. Detta tidsbegrepp är inte irrelevant, eftersom det hjälper oss att förstå naturliga utvecklingslinjer och förändringsprocesser, men det är inte den typen av tid som jag vill diskutera här.

Att man inte kan tala om en tid, utan måste ta hänsyn till flera simultana tider om man vill forska i människors upplevelser, är således uppenbart. Våra individuella tidsuppfattningar är av stor vikt i historieforskningen, något som jag ska tala för längre fram, men först och främst är det viktigt att poängtera den subjektiva tidens beroendeförhållande till de övriga tidsformerna. Flera historiker har talat om standardiseringen av tid i den moderna perioden, i synnerhet i samband med den stora urbaniseringsvågen som kulminerade under 1800-talet. Denna innebar att de högst varierande dagsrytmer som hade förekommit i det äldre bondesamhället, där olika grupper hade olika tidpunkter för när man klev upp på morgonen, åt måltider, ägnade sig åt olika sysslor och så vidare, trycktes undan av en tilltagande likriktning till följd av intrikata nätverk och kommunikationer som var nödvändiga att upprätthålla av ekonomiska skäl, och en misstro mot dem som försökte bibehålla sin lantliga dygnsrytm. Den individuella tiden började alltmer att kontrolleras på skolor, arbetsplatser, fängelser och andra platser i den offentliga sfären.⁸

Detta får dock inte lura oss att tro att människor är viljelösa slavar under strukturer. Kontexten för den vardag som vi upplever idag är naturligtvis specifik för den tid vi lever i, men det finns en fara med att "överhistorisera" mänsklig erfarenhet. Den faran ligger i att vi till slut upplever historiska kulturer som så väsensskilda från vår egen att vi knappt kan förstå dem, och vad finns det då för poäng med att bedriva historisk forskning? Att bara betona förändring i historien är alltså minst lika ahistoriskt som att bara betona kontinuitet. Visst består historien av revolutioner, oavsett om

7. Lennart Lundmark, "Tiden, uret och kronologierna", *Historisk tidskrift* 111:1 (1991) s. 54. Lundmark gör en egen snarlik uppdelning i *Tidens gång & tidens värde* (Stockholm 1989) s. 10–11.

8. Alain Corbin, *Time, desire and horror: towards a history of the senses* (Cambridge 1995) s. 1–3.

det rör sig om agrara, industriella eller franska, och det är både intressant och viktigt att diskutera dessa revolutioners betydelse. Men de är till merparten historikernas egna konstruktioner, resultatet av en retrospektiv tidsuppfattning som är ofrånkomligt färgad av de simultana tider som figurerar i historikernas egen tillvaro, och, vad värre är, de ignorerar avsevärt de subjektiva upplevelser som torde ha varit den huvudsakliga erfarenheten för majoriteten av människorna. Förändring är alltid en efterhandskonstruktion, men förändringen i vardagen är inte alltid synlig. Jag försöker inte hävda att alla människors vardagsliv är likadana till det yttre, men jag anser det vara rimligt att driva hypotesen att det vardagligt närliggande, det triviala och, kanske, det statiska är ett perspektiv med en lång varaktighet som är värt att begrunda i historieskrivning.

Därmed inte sagt att detta perspektiv har ignorerats av historiker hittills och när vi nu i detta temanummer återupplivar vår bekantskap med *la longue durée* kan det vara viktigt att relatera Braudels tanke till den senare historiografiska utvecklingen som kanske kan bidra till en omtolkning eller åtminstone en friare tolkning av Annalesskolans begrepp. På 1980-talet myntade en grupp tyska historiker som bekant begreppet *Alltagsgeschichte* – vardagshistoria. Deras målsättning uttrycktes som att nå fram till den namnlösa massan i deras dagliga med- och motgångar, och utforska kopplingarna mellan de övergripande sociala och politiska förändringslinjerna och de "vanliga människornas" vardagliga erfarenheter. Ambitionen var att uppmärksamma människorna på "förändringens fabriks-golv" som ett sätt att bekräfta mångfalden av möjliga erfarenheter inom mönstren för historisk förändring.⁹ Vardagshistorien fick sin kanske mest inflytelserika inriktning i mikrohistorien, som åtminstone i sin barndom sade sig ifrågasätta "förgivettagandet av förändringens automatism" och anmärkte hur tanken på en utveckling där individerna lydigt rättade sig efter förändringsstadierna nu började undermineras av historiker.¹⁰ Men med ifrågasättandet av förändringens automatism kom inte automatiskt ifrågasättandet av förändringens förekomst och förändringsbegreppets relevans, och när historiker idag närmar sig den vardagliga nivån i det förflutna gör hon det främst med en omvälvande förändring som utgångspunkt – hur påverkades

9. Alf Lüdtke, "Introduction: what is the history of everyday life and who are its practitioners?", i Alf Lüdtke (red.), *The history of everyday life: reconstructing historical experiences and ways of life* (Princeton 1995) s. 4, 16.

10. Giovanni Levi, "On microhistory", i Peter Burke (red.), *New perspectives on historical writing* (University Park 2001) s. 98–99.

medeltidsmänniskornas vardag av digerdöden? Vilken betydelse fick den motordrivna trafiken för människors väg till och från sin arbetsplats?¹¹ Detta förbiser möjligheten av trögrörliga mentala strukturer och upplevelsen av en statisk tillvaro som konsekvens.

De flesta historiker skulle säga att det inte finns något sådant som absolut orörlighet eller total frånvaro av förändring, varken i det fysiska eller det metafysiska. Endast naturlagar förblir oföränderliga, om ens det, med tanke på våra föränderliga tolkningar av dem genom historien. När Braudel och sedermera Le Roy Ladurie talade om oföränderlighet gjorde de det för att beskriva stabila strukturer i framför allt befolkningsstatistik och livsmedelsförsörjning över en lång tidsperiod. Det är ett synsätt som har blivit hårt kritiserat av historiker som pekat på faktorer i det medeltida och tidigmoderna bondesamhället som bidrog till att göra det dynamiskt och rörligt i allra högsta grad.¹² Men vad jag har talat om här är en orörlighet på en annan, mera kortsiktig och personlig nivå, den nivå som jag tror att Kafka hänvisar till i sin dagboksanteckning. Att befinna sig mitt uppe i en omvälvande historisk händelse innebär sällan att uppleva den virvelvind av förändring som historiska narrativ tillskriver den. Få saker fångar väl förintelsens fasor som en skildring av den enformiga vardagen i ett koncentrationsläger. Visst kan vi då och då bevittna händelser som vi vet kommer att utgöra vändpunkter i historien, som till exempel om vi ser ett flygplan störta in i en skyskrapa på Manhattan, men det är först med några års avstånd som vi kan se händelsen som ett inslag i en större väv av händelser, en berättelse som bär på en mening.

Om man vill tillämpa begreppen *longue durée* och *histoire immobile* på vardags- och mikrohistorien blir resultatet av fusionen att man måste försöka skriva historien prospektivt snarare än retrospektivt. Om de historiska aktörerna levde i en vardag utan vetskap om en större helhet eller vad som präglade den epok de levde i måste vi söka nå denna erfarenhet och låtsas som om vi inte har facit i hand. Detta kan vi naturligtvis inte göra. Historikern vet och det är just därför som hon forskar i det förflutna. Men

11. John Hatcher, *The black death: a personal history* (London 2008); Stephen Kern, *The culture of time and space 1880–1918* (Cambridge MA 1983).

12. Le Roy Laduries definition av orörlig historia finns tydligast formulerad i föreläsningen "History that stands still", återgiven i Emmanuel Le Roy Ladurie, *The mind and method of the historian* (Brighton 1981). För kritik av denna ståndpunkt, se David Vassberg, *The village and the outside world in golden age Castille: mobility and migration in everyday rural life* (Cambridge 1996) s. 1–3. För liknande argument i svensk forskning, se Eva Österberg, *Folk förr: historiska essäer* (Stockholm 1995) s. 8–35.

detta behöver förstås inte hindra oss från att gå närmare den historiska vardagen och uppmärksamma det "vanliga" i lika hög grad som de "ovanliga" händelserna.

Det kan låta som om jag talar för en historia utan händelser. Ingenting är förstås händelseöst, men emellanåt kan det verka som om vissa former av händelser – de triviala och "små" händelserna i vardagen – för historikern endast tjänar som ett sätt att belysa de stora viktiga händelserna. Risken är att historikern kommer lite för långt bort från människorna hon studerar för att förstå att hennes rationaliseringar kring saker som i sitt ursprung inte alls var rationella är en hållning som gränsar till akademisk arrogans. Retrospektiv historieskrivning löper förstås alltid risken att bli deterministisk och teleologisk. En historia med fler "megapixlar" borgar kanske inte för en bättre förståelse av det förflutna, men den öppnar för en annan förståelse som historieforskningen ofta tycks vilja ignorera men som samtidigt pockar på uppmärksamheten.

Det är ett motsägelsefullt företag att bedriva forskning om en existens och en tillvaro som ur ett postmodernistiskt perspektiv saknar mening och bärande tankar, att knyta ihop de erfarenheter som vittnar om förvirring och brist på sammanhang i vardagen till ett budskapsbärande narrativ. Detta är historiker medvetna om, men de gör sällan något åt det. Den drastiska åtgärden vore att säga att det inte går att skriva historia, men en sådan uppgiven hållning gränsar till nihilism, vilket verkligen inte är det perspektiv jag talar för. Man kan göra något annat också. Man kan acceptera uppfattningen att eftersom tillvaron är absurd är också historien absurd. Med denna föreställning i bakhuvudet kan man skriva en historia som i högre grad fokuserar på människornas triviala liv och ändlösa strävan som ett sätt att berätta om och bearbeta mänsklig erfarenhet.

Begrepp som "oföränderlig" och "orörlig" är förstås lika vanskliga som ordet "förändring" och man bör ha i åtanke att denna benämning – som de flesta av historikers benämningar på historiska fenomen – är ofrånkomligt anakronistisk och färgad av historikerns perspektiv. Vi kan inte veta om någon person i det förflutna har upplevt sin vardag som orörlig, men det är en form av beteckning som åtminstone kommer nära den sortens erfarenheter som utgör en kontrast mot "de stora händelsernas historia". Ett sådant perspektiv tjänar dels till att väga upp ett ensidigt fokus på förändring i historieskrivning, och dels till att likna en förståelse av det förflutna vid en förståelse av det absurda.

Longue durée-tanken som den först formulerades av Braudel och Le Roy Laduries utveckling av *l'histoire immobile*-begreppet i hans efterföljd var djupt strukturalistiska projekt som strävade efter att se stora mönster i historien. Den orörliga historia som jag talar om här är av ett annat slag, där den oföränderlighet och vardaglighet som betecknar en människas mest direkta livserfarenhet bildar en *longue durée* som snarare innehåller ett myller av otaliga små mönster och där studieobjektet syns i extrem närbild. En sådan historia kan naturligtvis inte skrivas som en *longue durée*-historia från civilisationens början till nutiden i en bok utan kan bara skrivas i fragment, men det är vår förståelse och insikten om att vårt studieobjekt är mänsklighetens fåfänga strävan som gör oss medvetna om att det vi skriver är historia, och till och med en *longue durée*-historia, trots att den saknar slutgiltiga svar och en sammanbindande mening.

Att vardagen inte är orörlig eller att det inte finns en sådan sak som verkligt orörlig historia är således klart, men vi behöver ord för att beskriva en typ av livserfarenheter som skiljer sig från den "stora" historiens svepande penseldrag men som är viktiga att uppmärksamma och som ger historien ett drag av kontinuitet. När Albert Camus formulerade sig kring det absurda betonade han att det inte rörde sig om en filosofi i bemärkelsen att den uttrycktes och debatterades i ett akademiskt elfenbenstorn utan att det var ett uttryck för något som präglade vardagsupplevelsen. Vardagslivet beskrevs av Camus som bestående av dels rutin och dels brott i rutinen som tillsammans skapar en avsaknad av meningssammanhang.¹³ Historikern som vetenskapsman och, om man så vill, som positivist, skapar meningssammanhang av det förflutna, men bör också göra eftergifter för antagandet att människor i historien kan ha upplevt en avsaknad av mening. Här kan *longue durée*-terminologin vara behjälplig, för denna tanke strävar efter att uppmärksamma det som människor upplever som stillastående. Förutsättningen är förstås att vi omtolkar begreppet bortom Braudel, men detta är kanske en nödvändighet med tanke på den historiska forskningens utveckling efter honom.

Hitchcock lär ha sagt att "dramatik är livet med de tråkiga bitarna bortklippta". Historien har en fördel här, eftersom det i min mening inte finns några tråkiga bitar i historien. Allt är av intresse eftersom allt är underkastat historisk förändring och beroende av sin historiska kontext. Men ibland

13. Abraham Sagi, *Albert Camus and the philosophy of the absurd* (New York 2002) s. 50.

känns det som om historiker tror sig kunna tillämpa Hitchcocks maxim på historieskrivningen genom att skära bort det som anses irrelevant, och alltför ofta är det det vardagliga och det till synes triviala som får stryka på foten. Att skriva historia betyder förstås alltid att utesluta vissa perspektiv eftersom ingen kan greppa en total helhet. Men det borde finnas större utrymme i historieskrivningen för att se det ur olika perspektiv, inte minst det vardagliga. Vi kan gå tillbaka till Kafka och hans dagboksanteckning, som för en historiker kanske för tankarna till vad Ludvig XVI skrev i sin dagbok samma dag som franska revolutionen bröt ut: "Rien." Att kung Ludvig skrev så är en historia som påminner oss om att vi aldrig kan ta för given en synvinkels hegemoni.¹⁴ Historien skrivs i efterhand och av den får vi veta att Kafkas liv förändrades i grunden av krigsutbrottet. Sommaren 1914 hade han långt gångna planer på att för gott flytta till Berlin och satsa på en professionell författarkarriär. Dessa tvingades han nu ge upp och han fick stanna som tjänsteman på Arbetarnas olycksfallsförsäkringar i Prag.

Men denna berättelse hade ännu inte hunnit ta form när Kafka skrev i sin dagbok den 2 augusti. Det är en gäckande tanke som är svår för en historiker att ignorera, att historien om Kafka med en början, men mitt och ett slut aldrig fanns för Kafka. En historiker har dock möjligheten att studera resterna av en förfluten vardag, se kaoset eller det stora avståndet till den historiska förändringen och ta sin utgångspunkt där.

14. Stefan Zweig, *Marie Antoinette: the portrait of an average woman* (New York 1984 [1933]) s. 215.